

ME'MORIY YODGORLIKLAR BEZAKLARINI TA'MIRLASHDA NAQSHLARNING O'RNI

Nodir Abdumo'minov

Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy

rassomlik va dizayn instituti

“Amaliy bezak san'ati” kafedra o'qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada O'zbekiston hududidagi me'moriy yodgorliklar bezaklarini ta'mirlash jarayonida naqshlarning ilmiy, badiiy va ta'mirlash ahamiyatlari tahlil qilinadi. Naqshlarning tarixiy shakllanishi, ramziy mazmuni, kompozitsion tuzilishi hamda ularni tiklash bosqichlari yoritiladi. Shuningdek, ta'mirlash jarayonida uchraydigan muammolar va zamonaviy texnologiyalarning qo'llanish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Maqolada naqshlar me'moriy obidaning asl qiyofasini saqlashda asosiy mezon ekanligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: Me'moriy yodgorlik, naqsh, ta'mirlash, rekonstruksiya, girih, islmiy, koshinkorlik, ganch o'ymakorligi, kompozitsiya, milliy meros, tarixiy bezak.

Abstract

This article analyzes the scientific, artistic and restoration significance of patterns in the process of restoring the decoration of architectural monuments in Uzbekistan. The historical formation of patterns, their symbolic content, compositional structure and stages of their restoration are highlighted. Also, the problems encountered in the restoration process and the possibilities of using modern technologies are considered. The article argues that patterns are the main criterion for preserving the original appearance of an architectural monument.

Key words: Architectural monument, pattern, repair, reconstruction, girih, Islamic, tiling, ganch carving, composition, national heritage, historical ornament.

KIRISH

O'zbekiston qadimdan Buyuk Ipak yo'li chorrahasida joylashgan hudud sifatida yuksak me'morchilik va bezak san'ati an'alariga ega bo'lgan. Ayniqsa, Samarqand, Buxoro va Xiva shaharlarida qad rostlagan tarixiy obidalar Sharq me'morchiligining durdonalari sifatida e'tirof etiladi. Ushbu yodgorliklarning badiiy qimmatini belgilovchi eng muhim omillardan biri - bu naqsh va bezak tizimidir. Registon maydoni ansamblidagi madrasa peshtoqlarida murakkab geometrik girih naqshlari, rang-barang koshinlar va epigrafik bezaklar uyg'unlikda ishlangan. Shohi Zinda majmuasida esa koshinkorlik san'ati o'zining eng yuqori bosqichiga ko'tarilgan.

Ichan-Qal'a hududidagi inshootlarda yog'och o'ymakorligi va ganch naqshlari me'moriy kompozitsiyaning ajralmas qismiga aylangan. Tarixiy obidalar asrlar davomida tabiiy omillar, iqlim ta'siri, zilzilalar va inson omili sababli yemiriladi. Shu bois ularni ta'mirlash qilish dolzarb masalalardan biridir. Ta'mirlash jarayonida naqshlarni to'g'ri o'rganish, tahlil qilish va ilmiy asosda tiklash obidaning tarixiy qiyofasini saqlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Naqshlar oddiy bezak emas, balki ma'lum davr estetik tafakkuri, diniy qarashlari va badiiy dunyoqarashining ifodasidir. Geometrik naqshlar koinot tartibini, islmiy bezaklar hayotiylik va abadiylikni, epigrafik yozuvlar esa ma'naviy qadriyatlarni aks ettiradi. Shu bois naqshlarni noto'g'ri tiklash tarixiy haqiqatni buzishga olib kelishi mumkin. Bugungi kunda UNESCO tomonidan muhofaza qilinayotgan ko'plab me'moriy yodgorliklarimiz aynan bezak tizimi bilan jahon miqyosida e'tirof etilgan. Ularni ta'mirlashda zamonaviy ilmiy yondashuvlar bilan bir qatorda an'anaviy hunarmandchilik tajribasini uyg'unlashtirish muhim hisoblanadi. Me'moriy yodgorliklar har bir xalqning tarixiy, madaniy va badiiy merosini aks ettiruvchi muhim manbalardan biridir. Markaziy Osiyo, xususan O'zbekiston hududida qadimdan me'morchilik san'ati rivojlangan bo'lib, unda naqsh va bezak elementlari alohida ahamiyat kasb etgan. Naqshlar me'moriy obidalarining estetik ko'rinishini boyitish bilan birga, davrning diniy, falsafiy va badiiy qarashlarini ham ifodalaydi.

O'zbekiston hududidagi Samarqand, Buxoro va Xiva shaharlarida joylashgan me'moriy yodgorliklar naqsh san'atining yuksak namunalarini o'zida mujassam etgan. Ushbu obidalarda geometrik, islmiy va epigrafik naqsh turlari keng qo'llanilib, ular koshin, mozaika, ganch o'ymakorligi va rangtasvir texnikalari orqali ishlangan.

Tarixiy obidalarimiz o'zining betakror bezak tizimi, rang-barang naqshlari va mukammal kompozitsiyasi bilan ajralib turadi. Me'moriy yodgorliklarning badiiy qiymatini belgilovchi asosiy omillardan biri - bu naqsh san'atidir. Asrlar davomida tabiiy iqlim sharoiti, zilzilalar va inson omili ta'sirida yodgorliklarning bezak qismlari yemirilgan. Me'moriy yodgorliklarda naqshlar inshootning estetik ko'rinishini boyitadi. Geometrik naqshlar tartib va uyg'unlikni ifodalasa, islmiy naqshlar tabiatning go'zalligini aks ettiradi. Epigrafik bezaklar esa diniy va ma'naviy mazmuni ifodalaydi. Naqshlar orqali me'moriy inshootlarning kompozitsiyasi boyitilib, ularning badiiy ta'siri kuchaytiriladi. Shu sababli naqshlar Sharq me'morchiligining ajralmas qismi hisoblanadi. Naqshlar oddiy bezak emas, balki ma'lum davrning estetik tafakkuri va ma'naviy qarashlarining ifodasidir. Geometrik naqshlar tartib va mukammallikni, islmiy naqshlar hayotiylik va abadiylikni, epigrafik bezaklar esa ma'naviy qadriyatlarni aks ettiradi. Me'moriy yodgorliklarda qo'llaniladigan naqshlar asosan uch asosiy turga ajratiladi:

1. Geometrik naqshlar. Geometrik naqshlar turli shakldagi ko‘pburchaklar, yulduzsimon kompozitsiyalar va murakkab takrorlanuvchi elementlardan tashkil topadi. Bu naqshlar ko‘pincha garih uslubida bajarilib, aniq matematik qonuniyatlarga asoslanadi. Geometrik bezaklar me‘moriy yuzalarga tartib va ritm bag‘ishlaydi. Masalan, koshin va mozaika texnikasida ishlangan yulduzsimon naqshlar ko‘plab madrasa va masjid peshtoqlarida uchraydi.

2. Islimiy naqshlar. Islimiy naqshlar o‘simliksimon elementlar asosida yaratilgan bo‘lib, barg, novda va gul shakllarining stilizatsiyalashgan ko‘rinishidan tashkil topadi. Bu turdagi bezaklar devor, gumbaz, ravoq va ustunlarda keng qo‘llaniladi. Islimiy naqshlar ko‘pincha uzluksiz rivojlanib boruvchi kompozitsiyani hosil qiladi va inshootga nafislik bag‘ishlaydi.

3. Epigrafik naqshlar. Epigrafik bezaklar arab yozuvi asosida yaratilgan bo‘lib, Qur‘on oyatlari yoki diniy hikmatli so‘zlardan iborat bo‘ladi. Ular ko‘pincha peshtoq, ravoq, gumbaz asoslari va devor frizlarida qo‘llanilgan. Epigrafik naqshlar nafaqat bezak, balki ma‘naviy mazmun ham beradi.

Me‘moriy yodgorliklarda naqshlar turli konstruktiv elementlarni bezashda qo‘llaniladi. **Peshtoq va portal qismlarida** – murakkab geometrik kompozitsiyalar va epigrafik yozuvlar ishlatiladi. **Gumbaz va barabanlarda** – ko‘pincha koshin va mozaika texnikasida ishlangan yulduzsimon yoki islmiy naqshlar qo‘llaniladi. **Ichki devor bezaklarida** – ganch o‘ymakorligi va rangtasvir orqali yaratilgan islmiy naqshlar ishlatiladi. **Ravoqlar va ustunlarda** – ganch, sopol va koshin materiallarida ishlangan ornamentlar joylashtiriladi. Tarixiy me‘moriy yodgorliklarda naqshlarni yaratishda turli materiallar qo‘llanilgan. **Koshin va mozaika** – rangli sirlangan sopol plitalar yordamida geometrik kompozitsiyalar yaratilgan. **Ganch o‘ymakorligi** – devor va ravoqlarda nozik bezaklar hosil qilingan. **Rangtasvir va devoriy bezaklar** – tabiiy pigmentlar asosida ishlangan. **Sopol bezak elementlari** – sirlangan yoki sirlanmagan keramika detallaridan foydalanilgan.

Naqshlar me‘moriy yodgorliklarda bir necha vazifani bajaradi. Avvalo ular inshootning estetik qiyofasini boyitadi. Ikkinchidan, naqshlar orqali diniy va falsafiy g‘oyalar ifodalanadi. Geometrik naqshlar cheksizlik va tartib ramzi sifatida talqin qilinsa, o‘simliksimon islmiy bezaklar hayot va tabiat timsoli hisoblanadi. Epigrafik naqshlar esa ma‘naviy mazmunni aks ettiradi.

Xulosa

Me‘moriy yodgorliklar bezaklarini ta‘mirlashda naqshlar hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ular obidaning badiiy, tarixiy va ma‘naviy qiyofasini belgilaydi. Naqshlarni ilmiy asosda o‘rganish, kompozitsion tahlil qilish va ehtiyotkorlik bilan tiklash yodgorlikning asl qiyofasini saqlab qolish imkonini beradi. Naqsh – bu o‘tmish bilan bugunni bog‘lovchi ko‘prikdir. Uni asrash va to‘g‘ri tiklash milliy merosimizni

kelajak avlodlarga yetkazishning muhim shartidir. Me'moriy yodgorliklarda naqsh san'atining yuksak darajada obidalarda geometrik, islamiy va epigrafik naqsh turlari uyg'un holda qo'llanilib, me'moriy kompozitsiyaning ajralmas qismiga aylangan. Naqshlar orqali me'moriy yodgorliklarning estetik ko'rinishi boyitilib, ular tarixiy va madaniy meros sifatida katta ahamiyat kasb etadi. Shu sababli bu naqshlarni o'rganish, saqlash va kelajak avlodlarga yetkazish muhim ilmiy vazifalardan biridir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ahmedov B. O'zbekiston me'morchiligi tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 1996.
2. Bulatov S. Sharq me'morchiligida naqsh va bezak san'ati. – Toshkent: Fan, 2008.
3. Pugachenkova G.A., Rempel L.I. История искусства Узбекистана. – Toshkent: Fan, 1982.
4. Azimov B. O'zbekiston me'morchiligi tarixi. – Toshkent: Fan, 2002.
5. Ahmedov M.Q. Markaziy Osiyo me'moriy yodgorliklari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2010.
6. Karimov U. O'zbek xalq me'morchiligi bezaklari. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2008.